

*Р. І. Мазовецький,
аспірант, Навчально-науково-виробничий центр
Національного університету цивільного захисту України, м. Харків
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5810-9832>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.17.131

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ, ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ В УМОВАХ ПРОФЕСІЙНОЇ АРМІЇ

R. Mazovetskyi,
Postgraduate student, Training Research and Production Center
of the National University of Civil Protection of Ukraine, Kharkiv

THE CONCEPT AND ESSENCE OF SOCIAL PROTECTION, ITS CHARACTERISTICS IN THE CONDITIONS OF THE PROFESSIONAL ARMY

У статті розглядаються основні поняття та сутність соціального захисту, як в загальному розумінні так і для військовослужбовців професійної армії. Вивчено основні проблеми в питаннях впровадження реформ для покращення соціального захисту військовослужбовців на сучасному етапі. Аналізуються фактичні напрацювання у визначенні поняття соціального захисту в умовах професійної армії в умовах несприятливого економічного стану та постійної військової небезпеки в державі. Запропоновано заходи щодо зниження та запобігання негативного впливу соціальних ризиків для військовослужбовців, які через особливості своєї службової діяльності не мають іншого джерела отримання гідних умов для існування. Показано місце і роль різних суб'єктів соціальної відповідальності у військовому середовищі в системі соціального захисту військовослужбовців.

Розглянуто проблему визначення основних цілей та завдань соціального захисту військовослужбовців в Україні, виявлено проблеми реформування Збройних Сил, на цій основі розроблено пропозиції щодо підвищення ефективності соціального забезпечення військовослужбовців. Проаналізовані основні засади належного соціального забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України, види соціального забезпечення військовослужбовців тощо, ефективність впровадження системи соціального забезпечення на сучасному етапі розвитку економіки України в сфері національної безпеки та оборони.

У результаті проведеного дослідження визначено поняття соціального захисту та його особливостей в умовах професійної армії для військовослужбовців Збройних Сил України.

The article examines the main concepts and essence of social protection, both in the general sense and for servicemen of the professional army. The main problems in the implementation of reforms to improve the social protection of military personnel at the current stage have been studied. The actual developments in defining the concept of social protection in the conditions of a professional army in the conditions of an unfavorable economic situation and constant military danger in the state are analyzed. Measures are proposed to reduce and prevent the negative impact of social risks for military personnel who, due to the specifics of their official activities, have no other source of obtaining decent living conditions. The place and role of various subjects of social responsibility in the military environment in the system of social protection of servicemen are shown.

The problem of defining the main goals and tasks of social protection of servicemen in Ukraine was considered, the problems of reforming the Armed Forces were identified, and on this basis proposals were developed to increase the effectiveness of social security of servicemen.

It has been determined that the conceptual principles of social protection of servicemen become the basis before carrying out reforms of the Armed Forces, and specific strategic goals of social protection of servicemen must be established, which allows solving specific tasks of preserving the stability and development of the specified system in the conditions of comprehensive reform by ensuring the principles of the implementation of socio-economic relations in the system of providing social protection for military personnel.

The basic principles of proper social security for servicemen of the Armed Forces of Ukraine, types of social security for servicemen, etc., the effectiveness of the implementation of the social security system at the current stage of the development of Ukraine's economy in the field of national security and defense are analyzed.

As a result of the conducted research, the concept of social protection and its features in the conditions of the professional army for servicemen of the Armed Forces of Ukraine were determined.

Ключові слова: соціальний захист, державна політика соціального захисту, професійна армія, державні гарантії, соціальна відповідальність, Збройні Сили України.

Key words: social protection, state policy of social protection, professional army, state guarantees, social responsibility, Armed Forces of Ukraine.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Актуальною залишається проблема визначення основних цілей та завдань соціального захисту військовослужбовців в Україні, виявлення проблем реформування Збройних Сил та на цій основі розробка пропозицій щодо підвищення ефективності соціального забезпечення військовослужбовців. Тому на перший план висуваються такі завдання, як здійснення комплексу заходів щодо соціального захисту військовослужбовців, підвищення престижу військової служби, формування суспільної свідомості у дусі необхідності збройного захисту національних інтересів країни та мобілізації зусиль та можливостей держави, суспільства та громадян. Саме тому проблема укріплення Збройних Сил України за рахунок покращення соціального захисту військовослужбовців та їх сімей дуже актуальне питання на сучасному етапі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз основних підходів до визначення поняття та сутності соціального захисту військовослужбовців Збройних Сил України в державі безпосередньо розглядаються із проблемою реалізованості на даному етапі реформування Збройних Сил України. Окремі питання вивчення поняття соціального захисту військовослужбовців знайшли висвітлення у працях авторів-правників Балабіна В.В., Сайнецького О. П., Матюріна І.В., Щербініна та ін.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначення основних понять та сутності соціального захисту військовослужбовців на сучасному етапі реформування Збройних Сил України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

З розвитком цивілізації, технічного прогресу та культури, розпадом сімейно-споріднених та общинних зв'язків держава все більш активно брала на себе функцію гаранта соціальної захищеності людини. Формування та розвиток ринкової економіки призвело до виділення соціального захисту населення у самостійний

вид діяльності, яка набула нового сенсу та значення насамперед як захист від несприятливих впливів ринкових відносин.

Однак не всі категорії населення мають однакові можливості для активної участі у будівництві нових відносин власності, а відповідно і використання нових джерел доходів. Тому держава має гарантувати деяким верствам населення за допомогою державно-правових норм певний рівень життя [3].

В силу різних обставин до таких груп належать: інваліди, пенсіонери (як непрацездатна частина населення), військовослужбовці (як частина державного апарату, на яку покладено певні обмеження у життєдіяльності, пов'язані з обов'язками цієї категорії громадян із збройного захисту держави), члени сімей військовослужбовців (на яких безпосередньо впливає становище глави сім'ї).

Військовослужбовці складають виняткову соціальну спільність громадян, на яких покладено особливі обов'язки, пов'язані з необхідністю беззаперечного виконання поставлених завдань у будь-яких умовах та з ризиком для життя. Їм вручено сучасну зброю, у тому числі засоби масової поразки, грамотний зміст та вміле застосування якої немислимо без їх високої духовності, професійної придатності та фізичного здоров'я. А сам людський чинник, визначає боєздатність армії, виконання Збройними силами та інші військами свого призначення із забезпечення військової безпеки та національних інтересів України, цілком залежить від становища військовослужбовців у суспільстві, від захищеності наданих їм прав і свобод людини і громадянина. [1]

Характер сучасної військової служби докорінно змінює місце та роль військовослужбовців, їх правовий статус, наповнює новим змістом їх права та обов'язки. Поза системою соціального захисту професіоналізація армії та перехід на службу за контрактом дуже проблематичні та практично неспроможні.

Проблема соціального захисту військовослужбовців, громадян, звільнених з військової служби, та членів їх сімей розробляється у прямій постановці з кінця 80-х років минулого століття і зараз перебуває на стадії активного обговорення та дослідження на теоре-

тичному та прикладному рівнях. Поряд з її теоретичним осмисленням йде бурхливий процес створення, апробації та розробки практичних заходів щодо фінансово-економічного забезпечення соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей. [4] Накопичений у цій галузі досвід знаходить своє відображення у різноманітних концепціях та державних програмах.

Роль соціального захисту у військовому будівництві, та забезпеченні військової безпеки та національних інтересів України, підкреслюють багато теоретичних, нормативно-правових, організаційно-штатних та інших проблем, без вирішення яких немислима оптимізація, підвищення якості та необхідної результативності системи соціального захисту військовослужбовців в умовах становлення професійної армії в Україні.

Перша проблема. Не розроблено теоретичних засад забезпечення соціальної захищеності військовослужбовців в умовах становлення професійної армії, проведення військової реформи. Не впорядковано термінологію, не подолано змішання багатьох понять та, зокрема, соціального захисту та соціального забезпечення, компенсацій та пільг. Не виявлено основних закономірностей системи та процесу, не сформульовано відповідних закономірностей принципів. Не обгрунтовані відмітні ознаки та функції предмета та об'єкта, суб'єкта, засобів та умов соціального захисту військовослужбовців. Не зроблено класифікацію загроз та посягань на права та свободи військовослужбовців та характеру їх порушень, не виділено серед них загрози зовнішні та внутрішні, об'єктивні та суб'єктивні, що не дозволяє аргументовано визначити цілі, напрями,

нерозробленість теоретичних основ соціального захисту військовослужбовців гальмує створення та вдосконалення необхідної для неї законодавчої, нормативно-правової бази.

Друга проблема. Законодавство, нормативно-правові акти не забезпечують необхідної соціальної захищеності військовослужбовців. Закон України Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей, який було прийнято ще в 1991 році та в який постійно вносились зміни, остання з яких була в квітні 2022 року, Загалом закон мало що додав у механізм захисту прав і свобод, компенсацій та пільг військовослужбовців від загроз зазіхання на них, відновлення порушених прав та гідності, безумовного відшкодування заподіяної порушеннями збитків, посилення всіх форм відповідальності за протиправні дії (або бездіяльності) щодо військовослужбовців. [2]

Не розкрито в Законі сенс і особливості стосовно військовослужбовців таких понять, як "пільги", "гарантії", "компенсації". Викликає здивування встановлена законодавцями однопорядковість і чи не їх однозначність. Це проявляється у формулюванні низки статей та пунктів Закону.

Пільги (переваги), гарантії (забезпечення), компенсації (відшкодування збитків) відображають далеко не споріднені реалії і тому їх неправомірно "стригти під один гребінець". За законом вони представляються "у зв'язку з особливим характером обов'язків, покладених на військовослужбовців", тобто військовослужбовцям можуть надаватися "додаткові пільги, гарантії та компенсації".

Відсутність необхідної нормативно-правової основи соціального захисту військовослужбовців позначається на організації та здійсненні, її кадровому, матеріально-технічному, оргштатному, фінансово-економічному забезпеченні.

Враховуючи певну нелогічність покладання відповідальності за соціальний захист військовослужбовців на ті органи та підрозділи, які фактично не є захисниками, доцільно наразі мати спеціальні органи (їх можна умовно назвати соціально-конфліктними комісіями) у складі осіб від представницьких та правоохоронних органів, засобів масової інформації та від самих військовослужбовців. Імовірно, що частина працівників цих органів (комісій) повинні працювати в них постійно, інша — на громадських засадах. [5]

Без спеціальних органів соціального захисту не можна створити надійну систему, здатну не вести розмови, а реально забезпечувати соціальну захищеність військовослужбовців на сучасному етапі в країні та армії, коли ще не склалося громадянське суспільство, а держава не стала правовою.

При дослідженні поняття "соціальний захист" її необхідно умовно поділити на загальну та спеціальну.

Під загальним соціальним захистом зазвичай розуміється діяльність державних органів щодо соціального забезпечення тих категорій громадян, які в силу певних фізіологічних особливостей (вік, стан здоров'я, характер праці та інші) обмежені у своїй працездатності і внаслідок цього потребують соціальної допомоги та підтримки. До таких категорій громадян належать насамперед діти, пенсіонери, інваліди, незаможні, безробітні та інші категорії суспільства. Загальний соціальний захист організують країни органи соціального захисту населення.

На відміну від загального, спеціального соціального захисту потребують ті категорії громадян, матеріальний добробут і соціальний стан яких повністю залежать від зовнішніх факторів, і, зокрема, від їхньої власної трудової активності. У силу певних обмежень, що залежать від роду службової діяльності, вони не можуть брати рівноправної участі у будівництві нових відносин власності, а отже, і перейти до використання нових джерел доходів. До таких категорій суспільства належать і військовослужбовці, оскільки вони є обмежено працездатними, а обмежені у можливостях вести додаткову трудову діяльність підвищення свого добробуту. У цьому щомісячне грошове забезпечення військовослужбовця є, зазвичай, єдиним джерелом його сімейних доходів. У той же час, роль доходів, початком економічних реформ незмінно зростає за адекватного зниження частки оплати праці.

Відповідно до вищевикладеного та виходячи з особливостей військової служби, пов'язаної з виконанням Збройних Сил України широкого комплексу спеціальних обов'язків на користь держави, об'єктивно виникає потреба у специфічних формах та засобах соціального захисту військовослужбовців. Система фінансово-економічних заходів з підтримки гідного рівня життя повинна бути включена в сам зміст і умови військової служби, бути органічним елементом діяльності інститутів публічного управління. Крім того, диференціація особового складу за змістом та ступенем небезпеки виконання службових обов'язків вимагає відбору специфічних механізмів та рівнів їх соціального захисту на підставі ком-

пенсаторних принципів. Отже, військовослужбовці повинні володіти по-перше, всією повнотою заходів соціального захисту як громадянина, державного службовця, а по-друге, додатково до них — розвинутою системою заходів спеціального (професійного) соціального захисту, служби [1].

Таким чином, соціально-захисна функція щодо військовослужбовців завжди невід'ємна від загального обов'язку держави дбати про благополуччя своїх громадян, досягнення нового якісного стану суспільства та держави не скасовує, а передбачає більш надійний рівень забезпечення зовнішньої та внутрішньої безпеки країни, що потребує наявності серйозних військово-силових гарантій. Виходячи з цього, Збройні Сили України покликані виконувати важливу соціально-політичну функцію, необхідну всьому суспільству, водночас відчуваючи на собі всі труднощі етапу реформування вітчизняної економіки.

Таким чином, сукупність вищезгаданих обставин визначає специфіку сутності та змісту сучасної системи соціального захисту.

Тому доцільним є докладніше розглянути існуючі в науці підходи до визначення сутності соціального захисту взагалі, і зокрема соціального захисту військовослужбовців. У цьому слід зазначити, що військовослужбовці ставляться до специфічної соціальної групи суспільства, у зв'язку з чим було правомірно надалі ставити питання про необхідність спеціального соціального захисту.

Соціальна група — це об'єднання людей, засноване на спільній долі їх у певній діяльності, спільності їх цілей, інтересів, занять тощо. Основними відмінними ознаками соціальної групи є: ставлення до власності, характер та зміст праці, належність до професії, рівень освіти, місце проживання, участь у різних формах управлінської діяльності.

Тому виділимо специфічні риси, властиві такій значній соціальній групі суспільства, як військовослужбовців:

Виконують особливий вид державної служби в особливій інституційній освіті — Збройних Силах України.

Наявність особливих знарядь праці — озброєння та військової техніки.

Наявність чіткої військової структури, жорсткої субординації та регламентації діяльності.

Особливий спосіб життя, пов'язаний із вагою служби (підвищена безпека для життя, готовність у будь-який момент виконати наказ, змінити місце дислокації тощо) [5].

Розглянувши відмінні ознаки можна дійти невтішного висновку у тому, що військовослужбовці ставляться до специфічної соціальної групи суспільства, що має характерні ознаки і потребує спеціальних форм і засобів соціального захисту.

Соціальний захист — необхідний елемент функціонування будь-якої досить розвинутої держави. Видається помилковою досить поширена думка, ніби проблема соціального захисту виникла у нас тільки нещодавно — у зв'язку з переходом до ринку з його "жорстокими" законами, що раніше цієї проблеми в Україні начебто й не було, тому що соціальний захист забезпечувався при соціалізмі "природним" чином". Однак при глибокому вивченні цього поняття неважко помітити, що соціальний захист людини необхідна завжди і існує в тій чи іншій мірі в суспільстві будь-якого типу, проте в різних су-

спільних системах зміст цього захисту характеризується своєю специфікою, різним ступенем охоплення процесів, що відносяться сюди, і різною ефективністю [1].

ВИСНОВКИ

Виходячи з вищевикладеного, на нашу думку, "соціальний захист військовослужбовців" слід розглядати як самостійну економічну категорію, що поглиблює та розширює зміст економіки Збройних Сил, яка має свої внутрішні та зовнішні специфічні стійкі зв'язки та причинно-наслідкові залежності.

Соціальний захист має поширюватися як на особистість військовослужбовця, а й у соціальне облаштування членів його сім'ї як у період служби військовослужбовця, так і після звільнення їх у запас (відставку).

Порогові значення системи соціального захисту мають перевищувати загальні норми такою мірою, що робить соціально привабливою військовою працю.

Література:

1. Болотіна Н. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять / Н. Болотіна // Право України. — 2000. — № 4. — С. 36.

2. Закон України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей" від 20 грудня 1991 року № 2011-XII, Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 15, ст. 190.

3. Дацюк І.П. Механізми соціального захисту військовослужбовців у трансформаційному суспільстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук: спец. 25.00.02 Державне управління / І.П. Дацюк. — Донецьк, 2010. — 20 с.

4. Халецька А.А. Соціальний захист населення в Україні: теорія та практика державного управління: монографія / А. А. Халецька; Нац. акад. держ. упр. при Президенті України. — Донецьк: Юго-Восток, 2010. — 430 с.

5. Устинов С. О. Співвідношення термінів "соціальний захист" та "соціальне забезпечення" в законодавстві України / С. О. Устинов // Юридична наука і практика. — 2011. — № 2. — С. 90—95.

References:

1. Bolotina, N. (2000), "The human right to social security in Ukraine: the problem of terms and concepts", *Pravo Ukrainy*, vol. 4, pp. 36.

2. Verkhovna Rada of Ukraine (1992), *The Law of Ukraine "On Social and Legal Protection of Military Men and Members of Their Families"*, *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, vol. 15.

3. Datsiuk, I.P. (2010), "Mechanisms of social protection of military personnel in the transformational society", *Abstract of Ph.D. dissertation, Public Administration, Donetsk, Ukraine*.

4. Khaletska, A.A. (2010), *Sotsialnyi zakhyst naselennia v Ukraini: teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia [Social protection of the population in Ukraine: theory and practice of public administration]*, *Yuhovostok, Donetsk, Ukraine*.

5. Ustynov, S.O. (2011), "Correlation of the terms "social protection" and "social security" in the legislation of Ukraine", *Yurydychna nauka i praktyka*, vol. 2, pp. 90—95.

Стаття надійшла до редакції 23.08.2022 р.